

УДК 373.2.035.3(091)(477)

Є.Б.АНТИПІН,
викладач, аспірант
(м.Київ)**Характеристика історіографії та джерельної бази дослідження проблеми наступності в трудовому вихованні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)**

У статті подана характеристика історіографії та джерельної бази дослідження проблеми наступності в трудовому вихованні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). Розкрито основні підходи до класифікації історіографії та джерельної бази, подано результати власного пошуку автора. Охарактеризовані хронологічні межі історико-педагогічного дослідження та виокремлено групи джерел: літературні (довідкові, наукові, публіцистичні), архівні (нормативні документи, первинна документація, вторинні документи, особові документи, мемуари, статистичні матеріали). Виокремлені ключові аспекти вивчення представленої проблеми.

Ключові слова: наступність, трудове виховання, педагогічна думка, джерела дослідження.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Пошуки шляхів оновлення сучасної системи освіти актуалізують увагу науковців до досвіду минулого та вивчення його можливостей сучасного інтерпретування. З огляду на це зростає інтерес дослідників до історико-педагогічного пошуку з окремих проблем педагогічної науки. Вивчення проблеми наступності в трудовому вихованні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці (кінець XIX – 30-ті роки XX століття) постає актуальним з огляду на соціально-економічні трансформації сучасного суспільства та актуалізацію потреб адаптувати ефективний досвід минулого в освітній процес сучасних дошкільних навчальних закладів і початкової школи. Потреба адаптувати ідеї минулого в сучасний педагогічний простір дошкільної та початкової освіти.

Формулювання цілей статті... **Мета статті** – вивчити та класифікувати джерельну базу дослідження проблеми наступності трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці (кінець XIX – 30-ті роки XX століття), охарактеризувати архівні матеріали на основі класифікації поданої О.В.Аніщенко.

Виклад основного матеріалу... Звернення до хронологічних меж дослідження, що охоплюють кінець XIX – 30-ті роки XX століття ґрунтується на ідеях науковця Н.М.Гупана. В своїй статті «Актуальні проблеми методології історико-педагогічних досліджень» [4] він обґрунтовує важливість такого елементу історико-педагогічного дослідження як вибір хронологічних меж. При цьому він радить уникати прив'язки до дат прийняття окремих документів, а розглядати цілісний історико-педагогічний процес. Здійснивши узагальнення теорії та практики дошкільної та початкової освіти кінця XIX – початку XX століття відзначаємо: розвиток суспільного дошкільного виховання та народної (початкової) школи; значущість ідей трудового виховання для розвитку педагогічної думки і практики дошкільної і початкової освіти; наявність розбіжностей в змісті та формах організації трудового виховання в дошкільних закладах та початковій школі, що встановили необхідність вирішення проблеми наступності.

Становлення суспільного дошкільного виховання та розбудова народної початкової школи в кінці XIX – 30-ті роки XX століття були поштовхом до розвою педагогічної думки. Ключова ідея трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку набула якісного розвитку. Значний внесок зробили: С.Русова – ручна праця як метод всебічного розвитку; Т.Лубенець – трудове виховання як засіб соціалізації; Я.Чепіга – проблема «педагогічної праці», як цілеспрямованого виду діяльності; Н.Лубенець – трудове виховання дітей дошкільного віку; А.Вержбицький – програми «шкільних рукометств»; К.Цируль – «педагогічна праця» як засіб розвитку.

Вихідний рубіж – 80-ті – 90-ті роки XIX століття, визначається впровадженням ідей трудового виховання в практику дошкільної та початкової освіти.

Верхня межа 30-ті роки XX століття (фактично 1934 рік): визначаються кардинальною відмовою від попередніх педагогічних ідей, відмовою від трудового принципу, вилученням з програм дошкільного виховання трудового виховання як цілеспрямованого впливу на розвиток дошкільника.

Розглядаючи історіографію як сукупність досліджень, наукової літератури, що присвячена поставленій проблемі, відмічаємо досить велику кількість накопичених знань у різноманітних педагогічних джерелах. Варто відмітити, що проблема наступності трудового виховання дітей

дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці (кінець XIX – 30-ті роки XX століття) не вивчалася узагальнено та комплексно, але окремі розвідки здійснювалися в різні періоди розвитку педагогічної науки в Україні. В даних хронологічних межах вивчалися питання: розвиток теорії і практики дошкільного виховання (С.С.Попиченко); розвиток початкової освіти в Україні (Н.О.Белозьорова); трудове виховання школярів у загальноосвітніх закладах України (Г.П.Ковальчук); виховання дітей дошкільного віку в трудовій діяльності (М.І.Мельничук). Окрім цього глибокого вивчення зазнало питання наступності у вихованні та навчанні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з різних методологічних позицій (Л.П.Дашківська, М.А.Машовець, В.Ф.Колесникова).

Аналіз зазначених педагогічних досліджень дозволив нам зорієнтуватися у вже вивченому колі питань стосовно зазначеної проблеми. Погоджуючись або не погоджуючись з положеннями зазначеними в даних дослідженнях ми спрямовували власні пошуки та організували історико-педагогічне дослідження.

Вивчення дисертацій Н.О.Белозьорової – «Розвиток початкової освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX століття)» [2] та С.С.Попиченко «Розвиток теорії і практики дошкільного виховання в Україні (кінець XIX – початок XX століть)» [7] дало нам змогу більш детально вивчити історико-педагогічний процес в зазначених хронологічних межах. Подані дослідницями характеристики розвитку дошкільної та початкової освіти кінця XIX – початку XX століття спрямувало нас на ґрунтовне вивчення нормативних документів про освіту зазначеного періоду.

Дослідження Г.П.Ковальчука «Трудове виховання школярів у загальноосвітніх закладах України в першій третині XX століття» [5] розкривають важливий для нас аспект формування програмового забезпечення трудового навчання дітей в початкових школах досліджуваного нами періоду. Поданий дослідником критичний аналіз програми трудового навчання, розробленої К.Ю.Цирулем – викладачем Санкт-Петербурзького учительського інституту звертає нашу увагу на програми розроблені представниками Київського, Харківського та Одеського навчальних округів. Окрім цього ґрунтовне вивчення проблеми трудового навчання подане в дисертаційному дослідженні спрямує нас на різносторонній погляд на поняття «праця» та його термінологічне вивчення. Таким чином, нами було визначено, що поняття «праця» розглядалося з кількох позицій: праця як навчальний предмет, праця як метод виховання і навчання, праця як основоположний принцип освітньої системи.

Дисертація М.І.Мельничук «Воспитание детей дошкольного возраста в трудовой деятельности (на материале дошкольных учреждений Украины конец XIX – 30-е гг. XX столетия)» [6] присвячена переважно аналізу роботи дошкільних навчальних закладів в практиці трудового виховання дошкільників. Важливим аспектом стало дослідження різних підходів до теорії та методики трудового виховання в педагогічній думці представленого періоду. Але персоналії представлені в дослідженні на наш погляд недоцільні з огляду на територіальні межі обрані науковцем. Така ситуація звернула нашу увагу на визначення провідних ідей трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку саме у вітчизняній педагогічній думці.

Відсутність комплексного вивчення зазначеної проблеми спонукає нас до ґрунтовного аналізу джерельної бази дослідження. Сучасна історико-педагогічна наука вимагає від дослідників уважного ставлення до класифікації джерел історико-педагогічних досліджень. З огляду на таку ситуацію вважаємо доцільним скористатися прийнятою класифікацією, поданою О.В.Аніщенко, за якою джерела історико-педагогічного дослідження діляться на літературні, що в свою чергу можна розділити на: публіцистичні, наукові, довідкові; та архівні, що поділяються на: нормативні документи, первинна документація, вторинні документи, особові документи, мемуари, статистичні матеріали [1, с.23–25].

Вивчення наукових джерел, а саме дисертацій, підручників дали нам змогу усвідомити масив уже накопичених знань з нашої проблеми та здійснити їх критичний аналіз на основі власних історико-педагогічних розвідок. Виявлення попередніх недоліків та нагромадження нового знання, що постає в ході дослідження і є рушійною силою для пошуку шляхів модернізації нашої освітньої системи.

Вивчення проблеми наступності трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці (кінець XIX – 30-ті роки XX століття) вимагає першочергового звернення до довідкових джерел, а саме різноманітних словників та енциклопедій. Так, звернення до Українського педагогічного словника, дало нам змогу здійснити термінологічний аналіз понять «наступність» – внутрішній органічний зв'язок загального, фізичного і духовного розвитку на межі дошкільного і шкільного дитинства, внутрішня підготовка при переході від одного ступеня формування особистості до іншого; та «трудове виховання» – система виховних впливів, яка передбачає залучення дітей та юнацтва з метою їх загального розвитку до трудової діяльності [3, с.227; 335].

Публіцистичні джерела складають важливу групу джерел історико-педагогічного дослідження. Вони включають в себе статті, записи виступів відомих діячів освіти, науки, керівників держави і таке інше. Російський дослідник Д.І.Раскін вважає що педагогічна публіцистика несе в собі відображення педагогічної теорії [8]. Погоджуючись з цим науковцем ми надаємо великого значення педагогічній пресі та збірникам статей, що були надруковані в межах другої половини XIX – 30-х роках XX століття. Вивчаючи журнали «Допшкільне виховання», «Вестник воспитания», «Русская школа», «Педагогический вестник», «Народный учитель», «Вестник народного образования», «Народное образование», «Світло», «Трудовое воспитание», «Вільна українська школа», «Трудова школа», «За комуністичне виховання дошкільника», ми отримали змогу узагальнити педагогічні ідеї які існували в різні періоди зазначених хронологічних меж стосовно трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Звичайно будь-яке історико-педагогічне дослідження неможливе без звернення до архівів. Дослідження нормативних документів різних архівних установ України (Центральний державний історичний архів в місті Києві, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України) дало змогу простежити розвиток тих педагогічних ідей, що існували у вітчизняній педагогічній думці кінця XIX – 30-х років XX століття.

Існуюча з кінця XIX століття ідея впровадження ручної праці в учбовий процес начальних училищ знайшла своє відображення в ряді документів. Міністерське розпорядження видане в «Циркуляр по управленію народними училищами Юго-Западного края» – 1894 рік [ЦДІАК ф.707, оп.296, спр.68, ч.1, 268 арк; арк 150], проголошувало впровадження ручної праці в учбовий процес початкових училищ. У 1899 році видане циркулярна постанова Міністерства народної освіти про керівництва по ручній праці складеній К.Ю.Цирулем та рекомендація його, як навчального посібника [ЦДІАК ф.707, оп.227, спр.80, 90 арк.; арк. 23]. Видане в «Приложении к циркуляру по Управленію Киевским учебным округом. Циркуляр по управленію Народными училищами» 1908 року розпорядження окружного начальства вказує на розвиток ідеї трудового навчання через залучення дітей до різного роду сільськогосподарської діяльності [ЦДІАК ф. 442, оп. 661, спр. 2, 331 арк.; арк 107-122]. Узагальнення цих ідей було здійснено в Проекті закону про початкову освіту 1913 року [ЦДІАК ф.707, оп. 81, спр.72, 444 арк.; арк. 2–22].

Первинна документація керівних органів освіти вивчена в ході дослідження розвитку ідей наступності трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в 1917-1919 роках. В протоколах засідань комісій, створених при генеральному секретарстві народної освіти виокремлюємо ідею «трудового принципу» навчання та розробку проектів нової народної школи яка «...має бути трудовою...» [ЦДАВО України, ф. 2581, оп. 1, спр. 1 – Протокол шкільної ради при міністерстві з 17 липня 1917 р. по 24 квітня 1918 р., 158 арк.; арк.2].

Вивчення особових документів допомогло в узагальненні педагогічних теорій різних представників вітчизняної педагогічної думки. Вивчення особистого фонду Тимофія Лубенця в Центральному державному історичному архіві в місті Києві [11] уможливило з'ясування сутності наступності трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, особливостей форм, методів та змісту.

Висновки... В даній статті ми не ставили собі за завдання представити всі літературні та архівні джерела, що необхідні для вивчення поставленої проблеми. Але ми спробували представити основні групи ключових джерел дослідження проблеми наступності трудового виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у вітчизняній педагогічній думці (кінець XIX – 30-ті роки XX століття) на основі класифікації представленої О.В.Аніщенко.

У підсумку зазначимо, що історіографія зазначеної проблеми ґрунтується на розрізних дослідженнях окремих аспектів зазначеної проблеми. Не зважаючи на це, широкий спектр джерел дає нам змогу виконати історико-педагогічне дослідження даної проблеми та досягти мети, поставленої нами в процесі дослідження.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аніщенко О. В. Наукові дослідження з історії професійної освіти та історії педагогіки: Методичні рекомендації науковцям-початківцям / О. В. Аніщенко. – Ніжин : вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2003. – 49 с.
2. Белозорова Н. О. Развитие начальной школы в Украине (вторая половина XIX – начало XX столетия) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Белозорова Наталья Александровна. – Харьков, 2011– 318, [1] арк. : табл. – Библиогр. : арк. 272–318.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
4. Гупан Н. М. Актуальні проблеми методології історико-педагогічних досліджень / Нестор Гупан // Рідна школа. – 2013. – № 4–5. – С. 53–55.
5. Ковальчук Г. П. Трудове виховання школярів у загальноосвітніх закладах України в першій третині XX століття : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Ковальчук Геннадій Петрович. – Кам'янець-Подільський, 2008. – 220 арк. – Библиогр. : арк. 188–220.

6. Мельничук М. И. Воспитание детей дошкольного возраста в трудовой деятельности (на материале дошкольных учреждений Украины конец XIX – 30-е г.г. XX столетия) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Мельничук Миля Ивановна. – К., 1995. – 215 л.

7. Попиченко С. С. Развитие теории и практики дошкольного воспитания в Украине (конец XIX- начало XX ст.) : дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Попиченко Светлана Сергеевна. – Умань, 1998. – 197 л.

8. Раскин Д. И. Классификация историко-педагогических источников / Д. И. Раскин // Историкографические и методологические проблемы изучения истории отечественной школы и педагогики : сб. науч. тр. / под ред. Э. Д. Днепров и О. Е. Кошелевой. – М., 1989. – С. 85–98.

Аннотация

Е.Б.Антыпин

Характеристика историографии и источниковой базы исследования проблемы преемственности в трудовом воспитании детей дошкольного и младшего школьного возраста (конец XIX - 30-е годы XX века)

В статье представлена характеристика историографии и базы источников исследования проблемы преемственности в трудовом воспитании детей дошкольного и младшего школьного возраста в отечественной педагогической мысли (конец XIX – 30-е годы XX столетия). Раскрыты основные подходы к классификации историографии и базы источников, поданы результаты авторского поиска. Охарактеризованы хронологические границы историко-педагогического исследования и выделены группы источников: литературные (справочные, научные, публицистические), архивные (нормативные документы, первичная документация, вторичная документация, личные документы, мемуары, статистические материалы). Выделены ключевые аспекты изучения представленной проблемы.

Ключевые слова: преемственность, трудовое воспитание, источник исследования

Summary

Ye.B.Antypin

Characteristics of Historiography and Source Base of Research of the Problem of Succession in Labour Education of Children of Preschool and Junior School Age (End of the XIX Century – 1930-s)

The article shows characteristics of historiography and source base for the research of continuity in labor education of preschool and primary school children in the national educational thought (end of XIX – 30-th years of XX century). The common ideas of classification of historiography and the source base is shown. Submitted the characteristics of chronological limits of historical and pedagogical problem. Underlined the groups of sources: literal (reference, scientific, journalistic), archival (regulations, original documentation, secondary documentation, personal documents, memoirs, statistical materials). Pointed out the key aspects of researching of represented problem.

Key words: continuity, labor education, the source of research.

Дата надходження статті: «10» жовтня 2013 р.

УДК 37:39.4.377.36(001)

Н.Б.АНТОНЕЦЬ,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
(м.Київ)

Особенности развития сети общеобразовательных учебных заведений на территории освобожденной от немецкой оккупации территории УРСР: до питання про джерела дослідження

Автор розглядає як джерельну основу для дослідження особливостей розвитку мережі загальноосвітніх навчальних закладів на звільненій від німецької окупації території Української РСР у період продовження військових дій на фронтах Другої світової війни статті, що були опубліковані у відновленій у травні 1944 р. газеті «Радянська освіта». Зокрема, увага приділяється налагодженню діяльності початкових, неповних середніх і середніх шкіл, дитячих будинків, спеціальних шкіл, а також створенню мережі шкіл робітничої і сільської молоді, запровадженню у містах роздільного навчання хлопців та дівчат та створенню у цьому зв'язку чоловічих та жіночих навчальних закладів.

Ключові слова: газета «Радянська освіта», початкова школа, неповна середня школа, середня школа, школи робітничої молоді, школи сільської молоді, роздільне навчання, дитячі будинки.

У наступному 2014 році народ України буде відзначати 70-річчя від дня звільнення своєї території від німецької окупації. І оскільки в 1944-1945 рр. військові дії на фронтах Другої світової війни ще продовжувалися, жителі українських міст та сіл поєднували допомогу фронту із відновленням зруйнованого народного господарства. Важливою складовою цієї відбудовчої праці було налагодження мережі загальноосвітніх навчальних закладів. Так, уже в 1943-1944 навчальному році у республіці діяло 12802 школи, у наступному році їх число зросло до 25931 (у